

УДК 339.989(470+S71)+477)

Я. Чорногор,
*кандидат історичних наук,
науковий співробітник
Інституту світової економіки
і міжнародних відносин НАН України*

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ГАЗОВИЙ КОНФЛІКТ У СІЧНІ 2009 РОКУ В КОНТЕКСТІ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУЧАСНОЇ ЄВРОПИ

Стаття присвячена російсько-українському газовому конфлікту у січні 2009 року. Автор аналізує перебіг газової «війни» 2009 р., відзначаючи, що інформаційний супровід дій російської сторони (Газпрому) став більш професійним у порівнянні з 2006 р. і значно перевершив український. На його думку, підгрунття цих конфліктів має, швидше, економічний, ніж політичний характер, а наслідки кризи демонструють обґрунтованість аргументів на користь створення міжнародного консорціуму у складі Газпрому, НАК Нафтогаз України та європейських енергетичних компаній.

Ключові слова: газовий конфлікт, інформаційний супровід, енергетична безпека, консорціум, Газпром, Україна, Європа.

Чорногор Я. **Российско-украинский газовый конфликт в январе 2009 года в контексте энергетической безопасности современной Европы**

Статья посвящена российско-украинскому газовому конфликту в январе 2009 года. Автор анализирует ход газовой «войны» 2009 г., отмечая, что информационное сопровождение действий российской стороны (Газпрома) стало более профессиональным по сравнению с 2006 г. и значительно превзошло украинское. По его мнению, глубинные причины этих конфликтов носят больше экономический, нежели политический характер, а последствия кризиса демонстрируют обоснованность аргументов в пользу создания международного консорциума в составе Газпрома, НАК Нафтогаз Украины и европейских энергетических компаний.

Ключевые слова: газовый конфликт, информационное сопровождение, энергетическая безопасность, консорциум, Газпром, Украина, Европа.

Chornogor J. **Russian-Ukrainian gas conflict in January 2009 in a context of energy security of modern Europe**

The article deals with conflict between Ukraine and Russia on natural gas problems in January 2009. It is proved that Russian informational support of this conflict ongoing was much more skillful than in 2006 and essentially prevailed over Ukrainian one. According to this article the conflict was generally caused by economic factors and political reasons played a secondary role. The gas problem to be resolved requires commons efforts of Russia, Ukraine and united Europe.

Key words: *gas conflict, informational support, energy security, consortium, Ukraine, Europe, «Gazprom».*

Газовий конфлікт у січні 2009 року був найбільш серйозним із подібних конфліктів. Обидві сторони не змогли домовитись про ціни на постачання та транзит до строку закінчення попередніх домовленостей — 31 грудня 2008 р. Експорт російського газу до України був перекритий 1 січня 2009 р. Експорт до 16 держав-членів Європейського союзу та Молдови був радикально зменшений 6 січня та повністю припинений 7 січня. Постачання до України та інших європейських країн розпочалось 20 січня після підписання двох 10-річних контрактів. Найбільш серйозно конфлікт зачепив балканські країни, частина населення яких не могла зігрівати свої домівки. Значні економічні проблеми, хоч і не такі масштабні, також відчули Угорщина та Словаччина.

Баланс сил між Росією та Україною (можливість припинити постачання газу з одного боку та перекрити транзит газу з другого) і швидке зростання європейських цін не дали можливості «Газпрому» зменшити розрив між європейськими та українськими цінами на газ у ході загального реформування відносин із пострадянськими країнами.

Інформаційний супровід дій «Газпрому» був набагато професійнішим, ніж у 2006 році і набагато переважав український. На думку експертів[1], російська сторона використала конфлікт як політичну зброю, постійно стверджуючи, що саме президент В.Ющенко відповідальний за виникнення конфлікту та за відмову України від підписання контрактів на постачання та транзит. Така інформаційна кампанія могла бути спрямована персонально проти президента В.Ющенка як реакція на його намагання переорієнтувати зовнішньополітичний курс та з огляду на негативне ставлення Росії до помаранчевої революції.

З 29 грудня, коли стало зрозуміло, що конфлікту не уникнути, «Газпром» відкрив веб-сайт для висвітлення кризової ситуації, який подавав денні звіти про зустрічі, прес-конференції та погляд «Газпрому» на події по ходу їх розгортання¹. Це дозволяло російській компанії ефективно подавати власне трактування подій цільовій аудиторії — країнам Європи.

¹ <http://www.gazpromukrainefacts.com/>

Росія відіграла свою роль у розширенні масштабу газової суперечки та, як наслідок, її подовження. Російська ціна на газ для України в 250 дол. / тис. куб. м була дещо завищена, але цілком реалістична як позиція на переговорах; а наступну ціну в 400–450 дол. / тис. куб. м можна взагалі назвати «тріумфом гніву над логікою». «Газпром» самостійно зменшив тиск газу в системі газопроводів до рівня, удвічі меншого від необхідного. Виводячи на перший план питання «технічного газу» та звинувачуючи Україну в «крадіжках» газу, Росія тим самим допомогла ескалації конфлікту в спосіб, який, зрештою, привів до порушення постачання газу до Європи.

Об'єм в 65,3 млн куб. м газу (або навіть 115,3, якщо врахувати додаткові 50 млн куб. м), про крадіжку якого стверджувала російська сторона, — це порівняно невеликий обсяг газу для періоду в 4 дні та підтримання транзиту на рівні 250–300 млн куб. м/день. Тоді незрозуміло, чому російська сторона ризикнула своєю репутацією надійного постачальника газу, яка будувалася більше 40 років, щоб відстоювати сумнівні звинувачення. На додаток, в умовах економічної кризи було марним сподіватись, що економіка України здатна платити набагато вищу ціну за природний газ у 2009 р. Російська сторона після підрахунків, навіть із певними втратами авторитету, повинна була прийняти помірну для України ціну та відступити. Реальні дії Росії показали, що продовження суперечки та, в якомусь розумінні, покарання України мало вищий пріоритет, ніж підтримання впевненості у поставках газу європейським споживачам [3].

Інтереси російської сторони в даній суперечці мають все ж таки більше економічний характер, ніж політичний. Під час конфлікту 2006 р., який був частиною загальної цінової реформи у відносинах «Газпрому» з пострадянськими країнами, російська сторона прагнула отримати контроль над ГТС України. Це здебільшого мало економічне підґрунтя, адже дозволяло отримати впевненість у безперебійному постачанні газу до європейських споживачів, які залишаються основним джерелом прибутків для російського монополіста. В 2009 р. закінчився російський «нафтовий бум» після швидкого падіння цін на нафту в другій половині року; ринкова капіталізація «Газпрому» та російських нафтових компаній впала на 65–70%; кредитна криза, помножена на ці фактори, зробила важчим залучення інвестицій; падіння європейських цін на газ внаслідок прив'язки до цін на нафту значно вплинуло на експортні доходи «Газпрому». Тому було передбачуваним, що російська сторона максимально жорстко вимагатиме як повернення значних боргів НАК «Нафтогаз України», так і визначатиме ціни на газ та ставку транзиту на 2009 р. Несподіваним виявилось те, що уряд Росії та «Газпром» дозволять

ситуації зайти так далеко, що призведе до двотижневого припинення поставок газу в Європу.

Тому найбільш переконливим поясненням дій Росії, які дозволили припинити постачання газу, було намагання уряду Росії та керівництва «Газпрому» навмисно втягнути Європу в суперечку з Україною в надії на те, що та допоможе у встановленні нового статусу газотранспортної системи України. Питання транзиту, яке було основним у стосунках Росії та України протягом років, стало темою широких дискусій в ЄС. Введення спостерігачів ЄС може бути початком ширшого залучення європейських газових компаній; пропозиція щодо створення консорціуму по спільному управлінню ГТС, яка не була втілена, може бути наступним кроком у цьому напрямі. Підтвердженням цього є інтерв'ю В.Путіна німецькому телебаченню, в якому він назвав відродження ідеї російсько-німецько-українського консорціуму 2002 р. життєздатним розв'язком транзитних проблем. Ця заява могла бути відповіддю на підписання в грудні 2008 р. між Україною та США Хартії про стратегічне партнерство, яка включає пропозиції спільного відновлення та модернізації газотранспортної інфраструктури. До цього потрібно додати звинувачення Росії, що США несе певну відповідальність за дану кризу.

Наслідки кризи показали обґрунтованість аргументів на користь консорціуму в складі «Газпрому», НАК «Нафтогаз України», європейських енергетичних компаній та міжнародних фінансових інституцій, але такий варіант має багато політичних перепон, особливо в Україні. За іншою версією, причини виникнення конфлікту такі: прем'єр-міністр В.Путін та керівництво «Газпрому» були просто розгнівані шантажем України, яка погрожувала скоротити постачання газу в Європу. Уваги заслуговує той факт, що в ході газового конфлікту 2006 р. В.Путін як президент ухваливав головні рішення, але і під час конфлікту 2009 р. він продовжував це робити, будучи вже прем'єр-міністром.

Основним питанням у суперечці було те, що згідно з:

- російськими заявами, Україна блокувала транзитні газопроводи;
- заявами української сторони, Росія припинила постачання газу.

Україна наполягала на тому, що транзит не може бути відновлено до підписання технічної та транзитної угод, але реально для відновлення транзиту потрібен був контракт з Росією на постачання газу. Передбачалось, що існуючий транзитний контракт між сторонами був більше недійсний. Такою була позиція України, з якою не погоджувався «Газпром». Обидві сторони посилались на контракт 2002 р. та цитували зобов'язання сторін щодо цього контракту. Це показує, що транзитний контракт фактично був дійсний, і що один з основних висновків кризи

2009 р. — ненадійність транзитного контракту, який повинен гарантувати безпеку транзиту.

Висновки для Європи

Стосунки Росії та Європи в газовій сфері мають та матимуть у майбутньому взаємозалежний характер: як Європа залежить від поставок російського газу, так і Росія (йдеться і про «Газпром», і російську державу) значно залежить від доходів від продажу газу в Європі [2, 19]. Але рішення Росії припинити постачання 5 січня 2009 р. було непотрібним та нерациональним. Воно зачепило по-різному значну кількість країн та продемонструвало реальний рівень залежності європейських країн від імпорту російського газу.

Висновки для Європи з цієї кризи необхідно поділити на коротко-, середньо- та довгострокові.

– *У короткостроковій перспективі*, наступні 1-2 роки увага приділятиметься країнам Центральної та Південно-східної Європи стосовно додаткових з'єднань із сусідніми країнами та країнам Північно-західної та Південної Європи з можливістю імпортувати додаткові обсяги ЗПГ через існуючі термінали та на додаток створення ПСГ неподалік цих ринків.

– *У середньостроковій перспективі*, 2001–2015 рр., можлива підтримка обхідних для України газопроводів, які можуть розв'язати проблему безпеки, але тільки якщо проблемною виглядатиме Україна або російсько-українські відносини. Але якщо (а деякі експерти вважають саме так) проблема полягає не в Україні, а в Росії, то маршрути, якими російський газ постачається в Європу, неважливі. До кінця цього періоду можуть бути побудовані нові регазифікаційні ЗПГ-термінали (особливо в Польщі та Хорватії, де ці плани вже далеко просунулись), а їх спонсори повинні приділити увагу стану глобального попиту та постачання ЗПГ, адже при цій конкуренції на Тихоокеанському та Атлантичному ринках пошуки ЗПГ можуть стати важливим фактором.

– *У довгостроковій перспективі*, після 2015 р. та, певно, після 2020 р., можливе спорудження масштабних каспійських та близькосхідних газопроводів, таких, як «Набукко». Це стане безпосереднім наслідком конфлікту 2009 р. У той же час, сумнівно, що буде достатньо газу для заповнення газопроводу потужністю 30 млрд куб.м/рік із цих країн в Європу раніше другої половини наступного десятиріччя.

Врешті-решт, потрібно пам'ятати, що Європейські країни мають довготермінові контракти з «Газпромом» на імпорт 180–200 млрд м куб. газу, більшість з яких розтягуються до 2025, а деякі до 2030 р. Дана криза у відносинах не змінила європейські зобов'язання за контрактами. Більш

того, так як сьогоднішня глобальна економічна криза захоплює Європу, попит на газ (та енергію взагалі) швидко падає та (у більшій частині країн) значно. В такий нестабільний період компаніям буде складно підписати угоди на нові поставки, керуючись переважно мотивами диверсифікації та енергобезпеки. Дійсно, якщо їх попит впаде набагато та дуже швидко, вони матимуть проблеми з виконанням зобов'язань по вже існуючих довгострокових контрактах.

Висновки для України

В короткотерміновій перспективі угода від 19 січня 2009 р. може викликати таку проблему, як труднощі, які Україна матиме — зі своєю економікою та податковими проблемами — при сплаті за імпортований газ по високих цінах.

Згідно з 10-річним контрактом на постачання газу, НАК «Нафтогаз України» доведеться зіткнутись зі значними проблемами по виконанню зобов'язань щодо щомісячної оплати газу згідно з пунктами 4 та 5 контракту на постачання газу [6]. Навіть при середньорічній ціні менше 360 дол. /тис м куб, плата за імпортований газ буде величезним тягарем для економіки країни. Таке твердження аргументується:

- значним падінням міжнародних цін на основний експортний продукт – сталь;
- загальним ефектом економічної кризи;
- податковою кризою та високими темпами інфляції;
- політичною кризою в країні, яка може вплинути на рівень та характер державної підтримки НАК «Нафтогаз України».

Ймовірними майбутніми наслідками для України стане прискорення проектів диверсифікації постачання російського природного газу до Європи, обминаючи Україну. Якщо даний прогноз визнати базовим, то Україна вже не зможе використовувати позицію головного транспортера російського газу в Європу як потужну зброю в переговорах щодо цін; диверсифікація транзиту означатиме, що ця зброя буде «притуплена» або втрачена взагалі. До того ж, Україна опиниться перед фактом зменшення обсягів важливого джерела доходів — плати за транзит.

Ці середньо- та довготермінові проблеми часто ускладнюють розуміння більш нагальних тем: що залежність України від імпорту російського газу — наслідок надто високого рівня споживання. Це результат того, що в країні найбільш енергоємна економіка у світі, в якій природний газ використовується в непомірних обсягах (деякі регіональні системи опалювання, які при цьому потужно субсидуються, споживають більше газу, ніж уся Чехія).

Україна реально може зменшити свою залежність трьома шляхами:

- 1) зменшення споживання шляхом енергозберігання;
- 2) збільшення власного видобутку;
- 3) постачання ЗПГ на регазифікаційний термінал на чорноморському узбережжі України.

Якщо український уряд був у 1990-х рр. фінансово та економічно слабкий, щоб формувати подібну довгострокову стратегію, то в 2000-х рр. він також не приділяв достатньо уваги цим темам, незважаючи на десятиліття економічного зростання. Зараз Україна в стані рецесії, тому питання реалізації довгострокової стратегії розвитку стало більш нагальним та складним одночасно.

В той же час контракти на постачання та транзит остаточно змінили українську методологію утворення ціни на газ. Якщо ціна в 2006–2008 рр. формувалась по принципу «netforward», тобто базувалась на ціні закупки центрально-азійського газу, до якої додавались плата за транспортування та маржинальний прибуток РосУкрЕнерго, то ціни в новому контракті сформовані за принципом «netback» відносно європейських ринкових цін, які прив'язані до нафтопродуктів. У пункті 4 Договору на постачання газу від 19 січня базова ціна 450 дол./тис. м куб. могла вираховуватись як «netback» від ціни на кордоні Німеччини. Таким чином, контракт ґрунтувався на європейській ціні близько 495 дол./тис. м куб. Тому з цього моменту ціни на газ з Центральної Азії та тарифи на його транспортування більше не стосуються України. Це перевага для України, оскільки усуває ризик змушеного прийняття ціни, узгодженої між «Газпромом» та країнами Центральної Азії, на які Україна впливати не здатна.

Висновки

Російсько-українська криза 2009 р. була поворотним пунктом у газових відносинах Росії, США та країн Європи; для Європи це був також поворотний момент у питанні газової та енергетичної безпеки взагалі, який, ймовірно, матиме довгострокові наслідки. Криза в двосторонніх російсько-українських відносинах не була сюрпризом сама по собі. Шокуючим сюрпризом стало те, що обидві сторони дозволили конфлікту перетворитись із суперечки про борги, ціни та транзитні тарифи на припинення постачання газу до Європи.

Відносини Росії та Європи у газовій сфері взаємозалежні та залишаються такими: як Європа залежить від поставок російського газу, так і Росія (їдеться і про «Газпром» і про російську державу) значно залежить від доходів від продажу газу в Європі.

Рішення Росії зупинити постачання газу 5 січня було не обов'язковою, ризикованою та комерційно нераціональною дією на цьому етапі суперечки. Це рішення могло бути викликано гнівом прем'єр-міністра В.Путіна та могло

мати на меті покарати Україну за повторювані нею погрози зупинити транзит. Ці емоції могли бути персонально спрямовані на президента В.Ющенка, що викликано історично ворожим ставленням Росії до помаранчевої революції та політичного курсу президента, спрямованого на переорієнтацію від Росії.

Яка з двох сторін більш відповідальна за зупинку постачання газу? Юридичні та контрактні аргументи «Газпрому» вагоміші, проте обидві сторони відповідальні за цей конфлікт, який вийшов далеко за рамки юридичної суперечки (що складає незначну частину загальної картини конфлікту) та його довгострокові наслідки. Незалежно від того, яка сторона більше винна у виникненні конфлікту, після припинення постачання в Європу обидві сторони не продемонстрували необхідний рівень протидії шкоді, яка була завдана споживачам та довгостроковим стосункам з Європою. Репутація Росії як постачальника з 40 річною історією та України як країни — транзитера були підірвані. Уряд Росії — майже персоналізований В.Путіним — ухвалив рішення перекрити постачання, хоча повинен був розуміти наслідки та відступити, навіть втративши політичне «обличчя».

Позиція України характеризується відчасом, викликаним серйозною економічною кризою в країні, яку підвищення ціни на газ тільки поглибить, та розколом політичного лідерства, що стало пріоритетом порівняно з будь-якими стратегічними завданнями.

Криза не визначила переможця, всі сторони програли (крім європейських газотранспортних компаній та деяких лідерів європейських держав). Криза продемонструвала, що обидві сторони втратили управління своїми двосторонніми газовими відносинами, і що ні ЄС, ні Енергетична Хартія не здатні вирішити існуючі суперечності. Тому сумнівно, що ключова умова Енергетичної Хартії, а саме: підтримання постачання навіть у ситуації конфлікту інтересів працюватиме в умовах особливих російсько-українських стосунках, навіть якщо Росія ратифікує умови Хартії.

Проблеми для української сторони полягають у тому, що: по-перше, криза зміцнить упевненість Росії у необхідності зменшення залежності від транзиту газу через Україну шляхом будівництва газопроводів «Північний потік» та «Південний потік»; по-друге, країна потрапила в складні умови після підписання невигідного контракту, вже перебуваючи у складній економічній ситуації. Щонайменше ще 3–5 років існуючий рівень залежності Європи від стосунків Росії та України зберігатиметься. Однак експерти вважають, що обхідні для України газові маршрути можуть значно зменшити вплив російсько-українських відносин на європейських споживачів.

Особливі наслідки даної кризи не можна побачити в даний момент. Незважаючи на це, деякі узагальнення можна зробити вже нині. Європейські компанії мають довгострокові контракти на імпорту російського природного

газу, значна частина з яких розтягнута на 15–25 років; немає юридичного підґрунтя для значного зменшення обсягів по цих контрактах. Високопосадовці Європи можуть бажати будь-що, але мало чого можна досягти в справі диверсифікації постачання газу за декілька наступних років. Що може бути досягнуто — це диверсифікація маршрутів постачання поза межами України шляхом побудови «Північного потоку» та «Південного потоку», які до 2015 р. (а можливо, і раніше) можуть значно зменшити важливість російсько-українських відносин для європейських споживачів газу.

Таким чином, якщо центральною причиною кризи були дії України та нездатність обох сторін впорядкувати двосторонні стосунки, то нові газопроводи можуть бути великою частиною розв'язку даної проблеми. Якщо ж, з другого боку, причина — дії Росії (особливо їх політично зумовлена частина), то нові маршрути газу до Європи не мають значення. В ході конфлікту виявилось, що європейські політичні лідери більше зацікавлені в диверсифікації постачання газу для зменшення залежності від російського газу, ніж європейські енергетичні компанії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Pirani S., Stern J., and Yafimava K. The Russo-Ukrainian gas dispute of January 2009: a comprehensive assessment. – Oxford: Oxford Institute for Energy Studies (OIES), February 2009.
2. Chow E., Elkind J. Where East Meets West: European Gas and Ukrainian Reality. – The Washington Quarterly. – January 2009.
3. Hug A. «Don't forget Ukraine» // The Guardian, 22 February 2009, (<http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2009/feb/20/ukraine-russia>).
4. Murtazaev A. Gas conflict between Russia and Ukraine. Eurasian Home, 14 January 2009. (<http://www.eurasianhome.org/xml/t/opinion.xml?lang=en&nic=opinion&pid=1319>).
5. Stevens, Paul. Pipelines as a Source of Conflict: transit troubles. – London: The Royal Institute of International Affairs, Chatham House, March 2009. // <http://www.isn.ch/isn/Digital-Library/Publications/Detail/?dom=1&groupot593=0C54E3B3-1E9C-BE1E-2C24-A6A8C7060233&v21=128895&ots591=0C54E3B3-1E9C-BE1E-2C24-A6A8C7060233&lng=en&fecvid=21&fecvnodeid=128895&id=99212>.
6. Контракт от 19 января 2009 г. между ОАО «ГАЗПРОМ», Москва, РФ, и НАК «НАФТОГАЗ Украины», Киев, Украина, о купле-продаже природного газа в 2009-2019 годах (Ukraine-Russia Supply Contract). (www2.pravda.com.ua/ru/news/2009/1/22/87168.htm).